

BAYATILARDA AT TİPLEMESİ (Temâs)

Tarihin eski olan ve kendilerinde "... Destanlara sığmayan bir hasret, bir yankı" /R.Rıza/ yaşatan bayatılarda gurbet ellere gidenlerin vatan hasreti, dostluk, sadakat, sevgi motifleri hatıralar, içten kükreyip taşan nefret, hür yaşamak, bağımsızlık uğranda savaşma duygusu v.s. daima şiirsel anlatımla takdim olunur. Bayatılar zengin bir tipler alemidir. Genellikle, hayatta, cemiyette resmi bayatılarda yahut bayatılar vasıtasıyla işlenmemiş herhangi bir şey, herhangi bir konu bulabilmek çok zordur. Bu manada, at temasını işleyen bayatılar da çoktur. Bu bayatı örneklerinde ata has hususlar, özellikler tek tek anlatılır. İnsanın mevki sahibi olması, şan-şöhret kazanması cemiyet içinde alını ak dolaşması, mertlik, namertlik temalarını işleyen bayatılarda bazen atla ilişkilendirilip, birlikte işlenir.

*İğidin bir atıdır,
Bir de temiz zatıdır.
Koroğlu'da goçoğlug
Onun ehliyatıdır. (ABDULLAH-
MEMMEDLİ - BABAZADE, 1984)*

***

*Eziziyem yahşi at,
Nişan kötür, yahşi at,
Merdin başın uçaldar,
Yahşi avrat, yahşi at.*

***

*Men aşığı üste almazı
Üziyiin üste almaz,
İğidin bedöy atı
Namerdi üste almaz.*

Belli olduğu üzere, tarihin ilk çağlarında bütün insanlar gibi bizim ecdadımızda olağanüstü ve görünmez güçlerle savaşmaktan çekinmiş, onlarla karşı-karşıya gelmekte kendilerini onlara kıyasla güçsüz hissetmişler. Atalarımız özellikle tabiat olaylarına, doğal afetlere karşı kendi görüşleri çerçevesinde mücadele etmişler. Ama onlar, olan bu afetlerin sebebini, kurtarma sonluğunu tam kavrayamadıklarından bu konu hakkındaki söz-söhbetleri yavaş yavaş ilk önce mitolojinin oluşmasına neden olmuştur. Şöyle ki şuur, düşünceyi idrak etmenin ilerlediği bir zamanda artık tasavvurda da yeni çizgiler oluşmaya başlar. Bu nedenle de insanlar nesne ve hadiseler arasında yakınlı-

Prof. Dr. Behlül ABDULLAH

Azerbaycan İlimler Akademisi Üyesi

Azeri Türkçesinden Aktaran:

Yeliz HATUNOĞLU

*Ankara Ü. DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri
ve Ed. B. Öğrencisi*

ğın, uygunluğun olduğunu düşündüklerinden bunları birbirine bağlayan olayların da kendilerinde arayıp aktarmaya çalışıp, gayret etmişler. Kısaca tabiat olaylarına müdahale, tesir etmek gayreti ile alınan tedbirler, okunulan nağmeler, çeşit çeşit oyunlar gelişerek gitgide ayin ve merasimlerin oluşmasına imkan vermiştir. Demek ki, ayin ve merasimler, onların ayinlerde söyledikleri nağmeleri halkın yüzyıllar boyu sembolleştirdikleri, yaratıcılık örnekleri, sanat incileridir.

Şu da bir gerçektir ki merasim ve merasim ayinlerinde okunulan nağmeler esasen bayatılardır. Bu bayatılar inanç ve itikatları yaşatan atla ilgili örneklerde yeterince çoktur. Bu manada gelin "Nevruz" bayramında özellikle sonuncu çarşambada geçirilen "Vasfihal"* merasimini ve bu merasimde okunulan nağmelerin bazılarını göz atalım. Evvelce merasimin geçirilmesi kaidesi hakkında: "Vasfihal" merasiminin icrasında kadınlar, özellikle genç kızlar katılırlar. Bu da doğaldır. Çünkü bildiğimiz tek, adını zikrettiğimiz bayram, yazın gelmesinin, buna bağlı olarak tabiatın uyarıp canlanmasının bayramıdır. Özellikle genç kızlar fallarına baktırırlar ve hayatlarında meydana gelecek değişiklikleri, taliplilerinin olup olmayacağını öğrenmeye çalışırlar.

"Vasfi-hal" merasimine katılanlar, halk arasında "dilek taşı" denilen su ile dolu bir badya koyup onun çevresine toplaşırırlar. Merasimin yöneticisi, başkanı çokça nağmeler okuyarak katılımcılardan yüzük, küpe, filkete, oymak, iğne gibi parlak nesnelere alıp badyanın içine atar, beyaz tülbent, yazma ile ağzını kapatır. Sonra bir bayata-yı melodiyle okuyup badyayı karıştırır ve badyadan eline geçen nişanı çıkarır. O zaman çıkan nesnenin sahibi okunulan nağmenin manzumundan kendine pay çıkarır. Kısaca nağmede -bayatıda söylenenler, gençler nişan sahibi tarafından tutulmuş niyetin anahtarı olur.

Şu da bir gerçektir ki, ayrı ayrı görüşlerle bağlı "Vasfi-hal" merasiminde söylenen bayatılar çoktur ve bunların hepsi hakkında konuşmamız imkansız. Buna dayanarak mevzumuza uygun olarak yalnız atla ilgili örneklerden bahsedeceğiz. Örnek olarak şunu verebiliriz.

*Teze doğulan kelir,
Suda boğulan kelir,
Giz, gözün aydın olsun,
Ağ atlı oğlan kelir.*

İlk bakışta bu örnekte öyle olağan üstülük filan yoktur. Ama araştırma gösteriyor ki burada folklor poetikasına mahsus, güçlü paralellikler vardır.

Bayatının birinci mısrasında eski yılın bitmesine ve yeni yılın başlamasına işaret edilmiştir. "Teze doğulan" yazın gelmesini, tabiatın uyanmasını, ekin-biçin işlerinin başlamasını ve geçinmeye imkan veren bolluğu anlatır. "Suda boğulan kelir" badyadan çıkarılan nişanı anlatır.

Akla şu soru gelebilir: Biz niçin ağ atlı oğlanın gelmesinden dolayı kıza göz aydınlığı veriyoruz? Belki de badyadan çıkan nişanla nişanın sahibine göz aydınlığı verilir. Çünkü badyadan nişan çıkarılırken okunan bayatı duygularının tercümanı olmuştur. Ashında bu dizede esas vurgulanan şey "ağ at" tır. Biz az da *degig* desek "ak" renkte ve "at" tadır.

Anlaşılabileceği üzere renkler hem uğur, hayır-bereket getiren, hem de uğursuzluk getiren işaret sayılmıştır. Bu renkler arasında ak renk çokça geçer. Bu kesinlikle ak rengin kutsal, uğurlu, paklık, yücelik, büyüklük anlamında olmasıyla alakalıdır. Kaynakların verdiği habere göre ak renk bilvasıta Tanrı'ya mahsustur. (URAZ., 1967) Hacı-hocaların inaçlarına göre bütün dünyayı ve her nesneyi yaratan yüce Tanrı'nın adının "Ak Yaratıcı" olmasıyla, ak renkle ifade edilir. (ÖGEL, 1989) Altaylılar ise şöyle bir fikire sahiptirler: Ak renk yer üstü dünyayı temsil eden ışık, hayır işleri bütün ülkeye mahsustur. (VERBİTSKİY, 1893) "Kitab-ı Dede Korkut" da da ak renk kutsallık, yücelik, büyüklük bildirmekle, yanısıra *hemçinin* tanıma belgisi tek de takdim olunur. Burada Solur Gazan kendi kökünü, soyunu ak renkli vasıtalarla tanıtır.

Ak kayanın kaplanının erkeğinde bir köküüm var...

Ak sazın aslanunda bir köküüm var...

Ak sungur kuşunun erkeğinde bir köküüm var... (ABDULLAH, 1987)

Dilimizde günümüzde de kullanılan "Ağ güne çıgasan" (Ağ güne çık!) "Ağ bağıt olasan" (Bahtın açık olsun) "üzün ağ olsun." (Malk içinde ak yüzle, serrefinle dolaşmanı nasip olsun), "Ağ gün ağardar gara gün garabdar" (Ak gün ağardeyimler de "ak" ın uğur sembolü olmasını destekler.

İnsanların ak renge olan inancı öyle ki ak, boz renklerin adları da kapsamıştır. Öyle ki hikâye ve destanların gerçek kahramanlarını da mitolojik tarihi şahsiyetleri de çoğu zaman ak, boz renkli atların üstünde görürüz. Bu renkteki atlara binenlerin darlık, zorluk çekmeyeceğine inanılır.

Atın kutsallığına "ak" rengin uğur sembolü olmasına, nişan sahibinin gelecek yılda yeni hayat kuracağına, evleneceğine inanılır. Buna göre de onu tebrik ederler. Kız da bayatının sözlerini dileğine, kaderine yazılmış hüküm gibi kabul eder.

Başka bir "vasfi-hal" nağmesi:
Yuhuda at körmüşem,
Köyü (göğü) gat gat körmüşem,
Yarımın otağında
Bezekli taht körmüşem.

İnançlar esasında oluşup sembolleşen denemeler arasında bunun gibi bir örnek var: "Yuhuda at körsen muradına çatarsan" (Uykuda, rüyada at görürsen dileğin olur.) Öyle ki uykuda gökyüzünü görmekte aydınlık, uğurluluk, saadete ermek, arzuya kavuşmak, istenilenin gerçekleşeceği gibi yorumlanır. Aslında bunlar tamamıyla başka bir araştırmanın konusudur. Burada amacımız şudur ki bir şekilde falına bakılan kızın badyadaki nişanı çıkarılırken misal verdiğimiz bayatı söylenip gelecek yılda onu "yar otağında" (yarin odasında) kurulmuş "bezekli taht" (bezenmiş taht) bekliyor.

"Vasfi-hal" merasiminde okunulan nağmelerinde halkın en eski inançlarının, dünya görüşlerinin kendi ifadesini bulduğunu misal olarak verdiğimiz örneklerde de gördük. Ama mesele şöyledir, bu *sayak* görüş ve bakışları ayrıntılı olarak aydınlatmak, anlamak için yalnız *hemin* örneklerin has olduğu halkın yok, hatta başkalarının da menşei tarihini, eski felsefesini dikkatle araştırmak, öğrenmek lazımdır. Bu manada:

Ağ at kelir enişten Sinebendi kümtüşden. Bize de nasip olsun Heybedeki yemiştin.

"Vasfi-hal" nağmesini tahlil eden Y.V. Çemenzeminli atın kutsiyet taşıdığını bildirmekle *yanast* yazıyor ki atın padişah seçiminde rolü olmuştur. Yunan tarihçisi Herodot'un rivayetine göre farslardan yedi *zedekan* (zade) Muğlarla savaştıklarında galip gelirler. Bu yedi şehzade, zade İran tahtına talip olurlar. *Dara* da bunların arasında imiş. İran adetlerine göre onlar ata binip güneş doğmamış şehirden tarafa çıkmalı imişler. Güneşin ilk ışıkları görüntür görünmez kimin atı kişneseymiş o da padişah seçilmeli imiş. *Darı'nın* atı kişnediği için İran tahtına o sahip olur. Burada o şöyle yazıyor: Nağmede "at" a bir "ak" sıfatı da ilave edilmiştir ki kesin "ak" renkli uğur sembolü olması meselesiyle bağlıdır. (ÇEMENZEMİNLİ, 1935)

Ak yahut boz atın bahsettiğimiz gibi kutsal sayılması kesinlikle yalnız Y.V. Çemenzeminli'nin dediği yerde bitmiştir. Bu, her yerde ve her zaman böyle olmuştur. "Kitab-ı Dede Korkuf'ta ölümcül halde olan Boğaç'ın "Aşık Garip'te Garip'in yardımına Hızır (A.S.) ak/boz atın üstünde gelip yetişmiştir. Hun imparatora Metehan büyük Komutan Gültekin'in, Köroğlu'nun, Kaçak Nebi'nin ve daha nice nice destan kahramanlarının, tarihi şahsiyetlerinin atları da "ak" renktedir.

Nağmedeki "gümüş sinebent" te vurgulanan gümüşün parlak olmasıdır. Anlaşılacağı gibi parlak nesnelere iyi şans, sevinç işareti sayılıp güneşle bağdaştırılmıştır. Bayatındaki;

Bize de nasip olsun
Heybedeki yemiştin

sözlerinden çıkarabilecek olan önemli ve meraklı bir eğlence ile alakalı olmasıdır. "Vasfi-hal" merasiminde kesinlikle nişanlı kızlar da katılırlar. Ayinin yapıldığı evin çevresinde ise aynı vakitte yakışıklı gençler toplanıp eğlenirler. Kadınların olduğu mecliste "...kızlardan birkaçının ya boynuna örnek dolarlar ya da eline tülbent bağlarlar. Meclisin yöneticisi olayı derhal kızın nişanlısına ulaştı-

rır. Oğlan "bağlama" olaylarını işittikten sonra kuru yemişlerle dolu bir paket bağlar. (HEKİMOV, 1973) ve özel bohçada yahut heybede kız için gönderir.

"Vasfi-hal" merasimi her zaman *nalı* olmaz. Yeni sevinç, *nikbin avratla yanaşı*, üzüntü, *nikarançılık* yaratan haller de olur. Bu sebeple kendini merasimin nağmelerine de aksettirir ve yine atla karşılaşırız.

*Heybesi dolu oğlan
Boşalıp dolu oğlan
Atım yadlar miner
Kül renkin solu oğlan.*

Görüldüğü gibi bu nağmede de paralellik çok güçlüdür. Badyadan çıkarılan nişan sahiplerinin kimisinin gizli muhabbeti var ve falına baktırıp isteğinin olup olmayacağını öğrenmek istiyor. Ama bayatıdaki "atım yadlar miner" /"kül rengin solu oğlan" mısraları açıkça bu sevdadan vazgeçmeyi telkin ediyor.

Düşündürücü olan böyle nağmelerde daha çok kara renkli atın kendini göstermesidir.

*Gara atın nalıyam
Gara gaşın gahıyam,
Çekme cefasını oğlan,
Men özkenin mahıyam.*

Yahut:

*Gara atı bağlaram,
Kol dibinde sahlaram,
Öziim deyen olmasa,
Kece-kündüz ağlaram.*

Bu nağmelerde için hayra yorulmayacağından söz edilir. Öyle ki buradaki at da "ak" değil "kara" renktedir. "Kara (gara)" ise belli olduğu üzere halk edebiyatında halk merşinde sevlmeyip matem işareti, uğursuzluk olarak kabul edilmiştir. Sözü edilen nağmelerde *mehs* kara renkli atın görünmesi tabiidir.

Milletinden, dilinden, ırkından ayrı olmayarak her bir insanın ömrü üç hadisenin keşişmesinde belirlenir. O da doğulur, büyünülür, evlenilir / istisna halleri hesaba katmıyoruz./ Hakikat sonunda ölünür. Bu diyalektik kanun halk edebiyatında doğum, düğün, ölüm, törenleri, bu törenlerde okunulan nağmelerin, bayatların yardımcıyla edebileş-

tirilmiştir ki bunların da ayrı ayrı halklar arasında değişik yapılaş şekilleri, kuralları vardır. Halkımızın da menşinde önemli yer tutan bu merasimler, burada okunulan çeşit çeşit nağmeler edebi tefekkürle bağlı alametlerle de zengindir. Bu varlığın öğrenilmesi *hemçinin* söz sanatında kendine mahsusluğunun belirginleştirilmesi demektir.

Bilindiği gibi, evlat doğurmak, nesil çoğaltmak, insanları her zaman düşündüren esas ve vacip meselerden olmuştur. Bilvasıta doğum mera-simiyle bağlı olan sabahtan bir sıra tedbirlerin alınması zarurî olmuştur. Öyle ki gelin götürülürken ona hayır-uğur dilenerek kucağına çocuk verilmiş, erkek evinde duvağını meyveli ağacın dalına asmış, onun için açılmış yatağa evvelce çocuk yatırılmış ve bütün bunlarla gelinin de çoluk çocuk anası olması arzusu ifade edilmiştir. Önemli olan, böyle isteklerde attan da uzaklaşılmasıdır. Bu manada halkiyat /etnografya/ alimi prof. T. Bünyadov yazıyor, "...eskiden kızlarımıza şöyle söyledik; seni atın terkinde gidesin. Gelinlerimizin kıyafetlerine atın yelesinden kıl koyup diker ki adımları hafif, kendisi kısmetli olsun. Gelin gittiği yerin sevimli, sevilen gelini olsun, gelinin çocuğu olmadığına veya hamile olduğunda onun elbisesine at kılı dikerlerdi ki oğlan doğsun. Arzu-isteğine kavuşsun. (BÜNYADOV, 1979)

Eski çağlarda ve ondan sonraki zamanlarda da gelini ata, hem de daha çok uğur sembolü, güneş işareti olarak bilinen ak, kırmızı renkli ata bindirilip, erkek evine gönderirlermiş. Eğer bu gelinin çocuğu olmamışsa onu hastalıklı kabul ederler ve bütün bunların sebebi olarakta gelinin gelirken bindiği atı gösterirlermiş. Gelini bundan kurtarmak için babasının evine gönderir, onunla hemen hemen aynı zamanda gelin gitmiş ve çocuğu olmuş kadının bindiği ata bindirip yeniden erkeğin evine gönderirlermiş. Böylece hastalıktan kurtulup çocuğunun olacağına inanırlarmış. Önemli olan bu çeşit olayların izleri bayatılarda görülüyor olmasıdır. İşte bunlardan biri:

*Men aşığı ata mindim,
Atlandım, ata mindim,
Bala hesretli canım
Tezeden ata mindim.*

Yine de böyle bir kadının çocuğu zor doğduğunda buna şer güçlerin, kötü güçlerin bu işe mani olması gibi bakılmıştır. Kötü güçlerin attan korktuğu inancı yaygındır. Bunun kendi de başka bir inanca bağlıdır. Biz atın gökyüzü-sema, güneş-ışıkla alakasını az da olsa daha önce hatırlamıştır. Kötü güçler ise bilvasıta karanlığın, zulmetin, yaramazlıkların işaretidir. Onlar bu ışık, güneş işareti olan attan korkup çekinirler. Onun olduğu yere gelmezler." At olan yere kötü ruhlar girmez, gelmez" sözünün kökü de buradan gelir. Bunları bilen insanlar, doğumu hafifletmek için bahçeye at getirir ve kapı bacayı açarlar ki kötü ruhlar onu görüp kaçsınlar. Aynı zamanda, kötü ruhların duyması için aynı hadiseyi şiirsel anlatımla aksettiren

*Men aşğ at kelibdi,
Eceb barat kelibdi,
Açın gapı- bacanı,
Hilasa at kelibdi.*

gibi bayatı söylemeyi de unutmazlar.

Bir tek doğum merasiminde yoktur, ama bu merasimin devamı gibi yeni doğan çocuğun büyümesi, boylanıp poslanması için söylenen Layla** (Bir çeşit melodili çocuk şarkısı), pırpışlamalarda da at ön plana çıkarılır. Ana evladının bütün uğurlarının gerçekleşmesinin ata binmesinden geçtiğini düşünür.

*Gızılkiil bağın olsun,
Bağlar oylağın olsun,
Tanrıdan arzım budu
At minen çağın olsun.*

*Ohşasın dilim seni,
Böyütsün elim seni,
Meydanda at oynadan
Bir ikid bilim seni.*

*Ezjinem at mine,
At oynadıb, at mine,
Şükr ederem o küne
Balam da bir at mine*

Gündelik merasimler sırasında düğün kendi zenginliği ile halkın hayatındaki bütün sosyal hadiselerden seçilir. Hem de düğün merasiminin

etapları çoktur. Bunların herbirinde çeşit çeşit ayinler icra edilir, nameler okunur. Diyebiliriz ki, bu nağmelerin arasında direkt veya dolaylı yolla, atla ilgili olanları da az değil.

Eğer okuduysanız hatırlarsınız. "Kitab-ı Dede Korkut" ta Bamsı Beyrek için elçiliğe yollanan Dede Korkut'a Bayındır Han'ın atlarından iyi cins olanlarına binmek marifet sayılır. Böyle bir yönün ikisini biz kesinlikle sonraki dönemlerde oluşmuş düğün merasim bayatlarında görüyoruz. Bu manada kızkardeşin dilinden söylenmiş örnekler de vardır. Bir örnek fikrimizi destekler.

*Men aşğam çek kelsin,
Terezini çek, kelsin,
Gardaşa elçi kedir
Bedöy atı çek kelsin.*

Daha önce gelinin at üstünde gönderildiğini söylemiştik. Düğünde gelinin önünde cirit oynamak, at yarıştırmak da yaygın adetlerdendir. Yarışta galip gelen yahut komşu köyden gelen gelin hakkında ilk haberi oğlan evine ulaştıran gence altı muştı verilir. Kesinlikle burada cirit oynayıp, yarışmak, ödül almak için değil" sadece at oynatmakla çerçevelenen eğlence" /V.Veliyev/ Bu sayede prestij, inanç, sihir ve avsun (okuyup, üfleme) izleri, alametleri taşır. Kötü ruhların ışıktan, güneşten ve bunların işareti olan otlardan korktuklarını daha önce söylemiştik. Buna göre gelin getirilirken önünde cirit oynayan delikanlılar daha çok beyaz, kırmızı renkli atlara binerler ki kötü ruhlar geline zarar veremesinler. Hatta gelinin yüzüne duvak örterler ki o kötü ruhlar ve kötü gözlerden, kem gözlerden korunsun.

*Zülf töküib üze dilber,
Çıhubdı düze dilber,
Duvag salın üzüne
Kelmesin köze dilber.*

Örneğinde de bu bahsettiğimizi destekliyor. Gelinin getirilmesi, böylece cirit oynayan gençlere ödülün verilmesini aksettiren atla ilgili örnekler de vardır ve bunlardan bazılarını örnek olarak veriyoruz.

*Deyirmanın ilerlensin,
Bednezerler (kötü gözler) çertlensin,*

*Kelini ketirmeye,
Ağ atlar yekedensin.*

*Men aşig çıdır olsun,
At kelsin çıdır olsun,
Bu kim kelin keleşek
Önünde çıdır olsun.*

*Men aşig cenki çaldı,
Kim oynadı kim çaldı,
Gabağ kelen atının
Nemeri tirme şaldı.*

Tarihin ilk çağlarında ölüm insan hayatının bir defada bitmesi, sona gelmesi olarak algılanmıştır. Buna göre de yeniden dirileceğine de, yiyip-içeceğine, neslini, el-abasını hatırlayacağına inanılır. Ölenin kabrine koyulduğunda kullandığı eşyalar, gıda malzemeleri vs. koyarlarmış. Tanınmış kimsenin, yiğitin, kahramanın kabrine bunlarla beraber atını da koyarlarmış. Y.V. Çemenzemin-li'nin "Kızlar Pınarı" adlı romanında bu adetin işlendiğini görürüz. Burada bir şehzadenin defin merasimi anlatılır. Romanda; evvelki gün şehzadenin cenaze merasimini yaptık. Adamları yirmi adım bir yer kazdılar. Dibine söğüt yaprakları döşendi. Şehzadenin çadırı bütün Serveti ile buraya yerleştirildi. Cesedi giyindirip silahlarıyla birlikte yatağına uzattılar. Çadıra getirdiler "önceki gün diz çöken on sekiz kız Ali Atay adlı çöpur yüzlü cellat tarafından bir bir boğularak öldürülmüşler. Bunları da şehzadenin etrafına dizdiler. Şehzadenin atı boğulup çadırın kapısına bağlandı" (ÇEMENZEMİNLİ, 1976) İnanışa göre şehzade öbür dünyada dirilip, atına binecek, kızlar da onun hizmetinde olacaklar.

Azerbaycan'da atın sahibi ile yahut mukaddes biliniş ayrı olarak defnedilmesi adetini ispatlayan etmenler çoktur. Örnek olarak "...Eski Minka-çevir'de 3000 yıllık tarihi olan mezarlarda onlar gibi, at iskeleti ve onun ayrı ayrı parçaları bulunmuştur. Bu iskeletler üzerinde kıymetli eşyalar, tunç asmalar, düğmeler, kemerler ve başka at malzemeleri ortaya çıkarılmıştır. (BÜNYADOV, 1988)

Yahut yine de Azerbaycan arazisindeki bir "... kabirden atın bütün iskeleti tespit edilmiştir.

bu iskeletin etrafında otuz kadar kap kacak koyulmuş, tunç gibi düzeltilmiş kızıl toka düzeltilmiştir." (BÜNYADOV, 1960)

*Men aşigem kezene,
Düşmen bağırm ezene,
Hogaflı ölen oğlun
Ağ atı da bezene.*

*Men aşig, olmaz toyun,
Gara key, ağı soyun.
İkidi Mezarına
Atıyla birke goyun.*

gibi bayatı, ağıtlar da aynı görüşlerle bağlı olarak oluşmuştur.

At vefalı, sahibinin hasretini çeken, onun yolunda göz yaşları akıtan ve hatta kendini şehit eden yaratılıştadır. İster atın ağlaması, göz yaşları akıtması, isterse de şehitliği hakkında bir tek kendimizden çok başkalarının rivayet ve efsanelerinden, hikâye ve destanlarından istenilen sayıda örnek vermek mümkündür. Tarihi kaynaklarda da bu meseleden sık sık söz edilmiştir. Biz burada duyduğumuz ve yazıya alınmış iki eseri misal göstermekle yetineceğiz.

Anlatılana göre, Kerbelâ musibetinde şehit olmuş Ebulfezl Abbas'ın Ugap adında atını Yezit ele geçirip Şam'a gönderir. Sahibini kaybeden ugap Yezit'in adamlarını yanına yaklaştırmaz. / Köroğlu'nun Kıratını da Keçel Hamza, Hasan Paşa hilesi ile Tokat'a gönderir. Ama Kırat da Hasan Paşa'nın adamlarını yanına yaklaştırmaz. / Yezit der ki: "Kim bu atı ıslah edip yemini- suyunu verebilirse ona istediğini bağışlayacağım." Yezit'in adamları arasında bir asker İmam Hüseyin taraftarıdır. Tanınmamak için kara giysisinin üstüne Yezit'in adamlarının giydiği kırmızı giysiyi giyer. Bu asker bu işi üstlenir. Ugap'ın yanına geldiğinde, Ugap ona da saldıracakken hemen yakasını açıp kırmızı elbisesinin altındaki kara elbisesini gösterir. O zaman Ugap karşısındakinin İmam Hüseyin taraftarı olduğunu anlar. Sakinleşir hatta başını bu şahsın gövsüne dayayıp ağlar.

Bu asker bir süre Ugap' a bakar. İşlerin düzeldiğini zanneden Yezit askere: "Atı meydandan

çıkartıp dolaştır ben de kendi atımla dolaşayım. Meydanda Ugap'ın ipini senden alıp üstüne atlar ve ona binerim, "asker emri yerine getirir ama ugap olacakları duyar ve kaçar. Yezit'in adamları peşinden giderler. Ugap, savaşta ölümcül yaralar almış olan efendisinin adamlarının yanına gelir. Atın kişnemesine zoraki gözlerini açıp bakarlar, Ugap'ı görürler. O anda Yezit adamlarıyla gelir. Ugap şehitlik elbisesi giymiş yaralıların karşısında diz çöküp ağlayarak başını yere koyar ve ölür. Bu manzaradan hayrete düşen Yezit Ugap'ı bir insan gibi defnettirir.

Görüldüğü gibi Buzouna (Azerbaycan'da bir şehrin ismidir) kentinin ahundu (Şia'ların imamı, hocası) Hacı Sultan'ın bize anlattığı bu kıssada atla ilgili birkaç özellik, özel yön hatırlatılır. Atın düşmanını yanına yaklaştırmaması, sahibini tanıması, ağlaması ve şehit olması.

İkinci kıssa 19. yy'da Azerbaycan'da Kaçakçılık hareketi önderlerinden Koçak Kerem ile ilgilidir. Savaşların birinde Kaçak Kerem'in babası, İskender öldürülür. İskender'in kızkardeşi Kül naz (Gül naz) kardeşinin "...Kara benli boz atının beline kara libas (atın üstüne atılan örtü, elbise) atar, sırtındaki kamçı bağına tüfeğini, hançerini, koltuk altısını bağlar. Atı birkaç defa İskender'in cesedinin başına getirip etrafında dolaştırarak der ki: "Güya bu gece at kaybolur. *Kûm ânlar* bin tarafa kanat alır. Yiğitin ölümü bir acı ise de atının kayboluşu iki acıdır. Acı üstüne acı çekilir." Kül naz'ın kahırdan gözleri yaşarır aniden bir bayatı koşar:

*Boz atın niye ketti?
Ne dedik niye ketti?
Evden bir arha keder
İkisi niye ketti?*

Sabahleyin atı İskender'in kabri üstünde kişnerken gören Kül naz onun boynunu okşadı, *Yalına sığal* çekti, gözünün yaşını sildi. İçten bir "ah" çekti.

*Elemi men ağlayım
Lelemi men ağlayım
Keçeni sen ağladım
Sabahu men ağlayım.*

Uzun süre at sahibini aradı, bulamayınca çat-

layıp öldü.

Yas merasiminde ağıtçıların söyledikleri ağıt bayatılarda, kesinlikle atla ilgili olanları çoktur. Ama şimdi okuyacağınız ağıt örnekleri azdır.

*Men aşig dağlar kördüm,
Saralmış bağlar kördüm,
Selid olmuş ikidin,
Atını ağlar kördüm.*

*Yağlar aşdı gaşı,
Yandırdı dağı, taş,
Sahibi ölmüş at da
Ağlar, töker köz yaşı.*

*Men aşig üzer ağlar,
Derlere dözer ağlar,
Şehid ikidin atı
Serkerden kezer ağlar.*

Genellikle, çok çok ağıt bayatıda attan söz edilir. Hatta bu örneklerden öğrenilebilen şudur; yiğidin savaş meydanında yenilmesine sebep onun atsız kalmasıdır:

*Kiün battı, ahşam oldu,
Bağçada kiiller soldu,
Meydanda atsız galdım
Üstünü düşmen aldı.*

Ağıtlarda at motifi övülüyor. Savaş meydanından dönmeyen yiğitin helak olmasına sebep olarak at gösterilmiştir. Buna göre de ağıtçı da ata beddua eder:

*Ağ at, yalın gurusun,
Hettü- haln gurusun,
Aparın, ketirmedin,
Körüm naln gurusun.*

At önceden de şimdi de sahibi için namus işareti sayılmıştır. Öyleki atın yelesinin, kuyruğunun kesilmesi namusa dokunmak, rezalet sayılmıştır. Bunu halk yazarı İ.Şihli'da Deli Kür romanında tasvir etmiştir. Düşmanları Çahandar Ağa'nın atının yelesini, kuyruğunu keserler. Bu rezaletten kimsenin haberi olmasın diye atını öldürür, Kür çayına atar ve atın öcünü bu işi yapanlardan alır (ŞIHLI, 1982)

Ama bu anlatılanla tamamen farklı olarak ölümle, şehitlikle bağlı at kuyruğu kesmek adeti de vardır. Bu meselede B. Ögel'in bir haberi daha tutarlı olduğundan örnek vermeyi yararlı görüyoruz. "Türk askeri ikinci eşi, /kadını-B.A./ olarak atını görüyordu. Asker şehit olduğunda atı da "dul" kalırdı. Bunun için kendini /özünü-B.A./ önceden şehitliye hazırlamalı olan asker "dul" işaretli olarak atının kuyruğunu kesip mızrağına asardı. Alp Arslan ise savaştan önce atının kuyruğunu düğümlemişti. Böylece şehitliğe hazırlanmıştı. (ÖGEL, 1988:690-691)

Kitab-ı Dede Korkut'ta Gazan Han'ın uğranda şehit olan Bamsı Beyrek son nefesinde dostlarına:

Yiğitlerim, yerinizden *uru* durun!

Ağboz atımın kuyruğunu kesin (Kitab-ı Dede Korkut: 165)

Atın kesilmiş kuyruğu devletin, kabilenin, sembollerinden sayılan bayrak, tuğlardan da asılır. Bu satırların sahibi kuyruğunun asılması olayını bir defa da Semerkant'ta Emir Timur'un merasiminde şahsen görmüştür.

Kaynaklardan öğrendiğimize göre, tanınmış, önemli kimselerin şerefine, bayrağa kesilmiş at kuyruğu asılmış. (ÖGEL: 691)

Genel hatlarıyla şunu belirtmek gerekir ki, Azerbaycan'da kesilmiş at kuyruğundan ayin ve merasimlerde de istifade edilmiş ve bu münasebetle bayatı da söylenmiş. Folklorumuzun toplanıp öğrenilmesini zaruri bilen büyük yazar Abdullah Şaik şöyle der: Güneş, ay tutulduğunda kadınlar / inanışa göre kadınlar güneşin yerdeki insanlaştırılmış kahramanlarıdır./ kesilmiş at kuyruğu uzun ağacın ucuna bağlayıp havada bir o yana bir bu yana sallıyarak "kış kış kâfir kış, kış" diye bağırırlar. (ŞAİK, 1988: 23)

Dolayısıyla bu merasim ve ayinlerde yeni güneşin, ayın tutulması ile bağlı icra edilen ayinde at kuyruğundan yarallanılması meselesi, ne zaman

varsa o kadar da bir bayatda kendi, aksini bulup:

*Men aşigem neylerem,
Saçlarımı tellerem,
Küneş, ay tutulanda
At guyruğu yellere nu (Sallarım)*

Elbette buraya kadar bahsettiklerimizden şu şekilde anlaşılmasının yalnız ayin ve merasim bayatlarında attan bahsedilir. Kesinlikle bu böyledir. Atın insana yardım etmesi, sahibini güçlüklerden kurtarması, tehlikeyi önceden haber vermesi v.s. meselelerle bağlı olan bayatlar da yeterince.

*Der küliü at ikide,
Varın var, sat ikide,
Berk küinde, berk ayagda
Arhadı at ikide.*

*Bulud kelir gathagat,
Bir birine çathaçat
İkidi darda goymoz
Menzil kesen bedöyat.*

Bayatlarda ne baht ve nice at almak hakkında marifetler, tavsiyeler vardır.

*Dağlara salma hayı,
Gaçar maraldın tayı,
Könliü bedöy isteyen
Vahtında alar dayı.*

*Ezizim yahşi ata,
Yar ohun yahşi ata
Sözü de kaç ikide
Pulu ver yahşi ata.*

Ve son olarak belirtmek isteriz ki, biz bayanlardaki at motifinden, hem de daha çok inanç, itikat Mifolojik görüşlerle bağlı at temasından bahsetmeye çalıştık. Ama genellikle bayatlarda at temasının araştırılması müstakil bir mevzu gibi çok değerlidir. Çünkü halkın hayat ve menşei tarihinin *mez* bu gibi meseleleri ayrıntılı olarak öğrenmekle tam bir şekilde, eksiksiz yazmak mümkün olur.

KAYNAKLAR

- ABDULLAH, . HEKİMOV, V.
MEMEDLİ, E. 1973
BABAZADE, G. 1984 **Azerbaycan Bayat lan**, Elm, Bakü.
ABDULLAH, B. 1987 **Kitab- Dede Korkut, Azerbaycan Edebiyat İncileri - Tert Yazar**, Yazgıcı, Bakü.
ALEKPAROV, A.K. 1960 İssledovaniya po irheologii, i etnografii Azerbaydjana, Bakü.
BÜNYADOV, T. 1960 "Yine de orada", Bakü.
1979 **Ana Künüm**, Gençlik, 14, Bakü.
1988 "Azerbaycan Etnografyası", 9 ciltli, c. 1, İ.A, Bakü.
ÇEMENZEMİNLİ, Y.V. *
1935 "Halk Edebiyatının Tahlili, Vasfı-hal", **Edebiyat Gazetesi**, s. 23.
1976 **Eserleri 3 ciltli**, C 3, İ.A. s: 453-454, Bakü.
ÖGEL, Bahaddin 1988
1989 URAZ, M.
1967 ŞAİK, A.
1988
ŞİHLİ, İ. 1982
VERBITSKIY. V.I. 1893
*
**
Halk Mevsimleri ve Aşk Sanat, "Tetkikler", 5-kitap, Azerbaycan E.A. Neşriyatı, Bakü.
Türk Kültürünün Gelişme Çağlar, İstanbul.
Türk Mitolojisi, Ankara **Türk Mitolojisi**, İstanbul. **Eserleri**, C. 5, Yazar, Bakü. **Deli Kür**, **Yaz c**, Bakü. **Altayskie Inorots**.
Vasfinihal: Azerbaycan'da oynanan bir çeşit halk töreninin adıdır.
Leyla: Bir çeşit çocuk şarkısı